

Александра Вулетић

Историјски институт
Београд

**МИЛИЋ Ј. МИЛИЋЕВИЋ, ГУБИЦИ ОФИЦИРА КРАЉЕВИНЕ
СРБИЈЕ У РАТОВИМА 1912–1913. ГОДИНЕ,**
Музеј жртава геноцида, Београд 2020, стр. 71.

Милић Ј. Милићевић се дуго година марљиво бави истраживањем војне историје Србије у 19. и почетком 20. века, а резултат његовог рада је импресиван број чланака, студија и монографија, који су знатно допринели бољем познавању и разумевању војног сегмента српске повести. За разлику од знатног броја војних историчара, који су фокусирани на војна питања у ужем смислу, интересовања Милића Ј. Милићевића су много шира и захватају како политички, тако и друштвени контекст војноисторијских збивања. Последњих година добар део истраживачког интересовања аутора усмерен је на квантификацију војноисторијске проблематике, у којој важно место има утврђивање броја погинулих и рањених у биткама и ратовима које је Кнежевина/Краљевина Србија водила. Том проблематиком се бави и студија *Губици официра Краљевине Србије у ратовима 1912–1913. године*.

У уводном делу студије аутор је детаљно анализирао доступне изворе информација о погинулим официрима – званичне извештаје *Службеног војног листа*, податке објављене у гласилу *Балкански рат у слици и речи*, некрологе у листовима *Политика*, *Застава*, *Вечерње новости*, *Пијемонт*, *Правда*, као и у другој периодици из оног времена, потом у стручним листовима као што су *Здравље* и *Учитељ*, списковима погинулих које је у свескама часописа *Ратник* објављивао мајор Нинко Милинковић у периоду 1921–1925, податке у публикацији *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850–1925* (Београд 1925) и другим релевантним изворима. Аутор је пажљивом анализом утврдио да сваки од поменутих извора има извесне недостатке и не даје коначне податке о броју погинулих старешина. Стога се упустио у укрштање података садржаним у

изворима како би дошао до што приближнијег броја жртава старешинског кадра у балканским ратовима. Резултат тог рада је *Списак погинулих и умрлих официра у балканским ратовима 1912–1913. године* који садржи податке о 349 официра – име, презиме, чин, датум и место погибије односно смрти, а у знатном броју случајева и фотографију погинулог. Према Милићевићевој анализи, у Првом балканском рату страдао је 191 војни старешина (са још једним официром погинулим дан пре званичног почетка ратних дејстава, тај број се повећава на 192). У Другом балканском рату страдало је 157 официра; иако је број погинулих официра у овом рату био мањи, аутор наглашава да треба имати у виду и трајање ратних дејстава у Првом и Другом балканском рату. С обзиром на то да су ратна дејства била знатно краћа у Другом рату, следи закључак да

су окршаји са бугарском војском били неупоредиво крвавији него сукоби са турском војском који су вођени у Првом балканском рату. Милићевић је анализу губитака старешинског кадра проширио и на разматрања о смртима које нису биле последице ратних дејстава или болести, већ и последице чина самоубиства, као и погибије услед природних непогода (грома). Урадио је и табеларну анализу броја погинулих официра према војном чину, као и према статусу (редовни и резервни официри Краљевине Србије).

Верујемо да ће Милић Ј. Милићевић са несмањеним жаром и марљивошћу наставити да се бави квантификацијом војних губитака српског народа у 19. и почетком 20. века и тако допринети стварању још прецизније и потпуније слике о ратним жртвама Кнежевине/Краљевине Србије.

Александра Вулетић
Историјски институт
Београд

ВЛАДИМИР КРИВОШЕЈЕВ, ЕПИДЕМИЈА ШПАНСКЕ ГРОЗНИЦЕ У СРБИЈИ 1918–1919. СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ВАЉЕВСКИ КРАЈ

Прометеј, РТС, Нови Сад 2020, 268.

Појава вируса COVID-19 која је 2020. године добила епидемијске, а убрзо и пандемијске размере, подстакла је многе историчаре у Србији и свету да се окрену истраживањима епидемија које су становништво погађале у прошлости. Заразне болести попут куге, колере, богиња, тифуса и других, одједном су од скрајнутих и успутних предмета историографског интересовања избиле у сам врх најинтригантнијих истраживачких тема. Међу многобројним епидемијама од праисторије до данашњих дана, које су протекле године закупиле пажњу историчара, нарочито се издвојила епидемија шпанске грознице у последњој години Првог светског рата. Фотографије људи са хируршким маскама на лицу, настале на различитим местима окупљања током 1918. и 1919. године, напрасно су почеле да се појављују у медијима и масовно деле на друштвеним мрежама. Ношење маски, као и други елементи сличности

епидемије шпанске грознице са савременом ковид пандемијом, подстакли су занимање како научне, тако и шире јавности за епидемију која је пре једног века захватила већи део земљаске кугле. Податак да је шпанска грозница на глобалном нивоу однела више жртава него целокупна ратна збивања пажњу је привукао тек по избијању епидемије ковида. Нагло интересовање за епидемију из 1918/19. утолико је интригантније из разлога што је протеклих неколико година Први светски рат био једна од најактуелнијих тема у домаћој и светској историографији, с обзиром на јубиларно обележавање годишњица овог историјског догађаја. Епидемији шпанске грознице у домаћој историографији поклоњена је, међутим, мала пажња, чак и у радовима који су били посвећени завршној години Првог светског рата. Као што је аутор ове монографије приметио, деценијама уназад историчари у Србији су пажњу усмеравали

ка разоткривању велова заборава са славних ратних победа и политичких и дипломатских напора. У њиховим радовима нешто већа пажња посвећена је епидемијама тифуса крајем 1914. и почетком 1915. године, из разлога што су оне биле директно повезане са војним, политичким и дипломатским ангажманом Србије. Епидемија тифуса одвијала се у вакууму ратних дешавања, а њене последице по Србију биле су погубније од последица епидемије шпанске грознице која се одвијала у сенци ослободилачког похода српске војске. Тиха смрт у постељи, без обзира колико била масовна, у време ослободилачког похода српске војске није доживљавана као „херојска“, па није привлачила пажњу ни историчара ни шире јавности.

Протекле године, у жеку ковид пандемије, неколико домаћих историчара заинтересовало се за епидемију шпанске грознице. По дубини и ширини историографског захвата међу њима се издвојио Владимир Кривошејев, који је објавио неколико чланака о шпанској грозници, а потом и монографију о којој је овде реч. Истраживања епидемије започео је на примеру ваљевског краја, трагајући за умрлима од шпанске грознице 1918/19; прво је анализирао примарне историјске изворе – матичне књиге умрлих из тог времена, у којима је бележен узрок смрти, а потом је истра-

живачки фокус ширио на друге изворе, као што су мемоарска литература, штампа и сл. После неколико објављених чланака, сопствена истраживања шпанске грознице у ваљевском крају уопунио је постојећим парцијалним истраживањима епидемије у другим крајевима Србије, као и досадашњим сазнањима о току и последицама епидемије у Европи и свету. Тако је настала прва монографија о епидемији шпанске грознице у Србији.

Монографија је подељена у четири дела. У првом делу приказане су опште карактеристике пандемије шпанске грознице у свету 1918/20. Прво је дат кратак историјски преглед пандемија инфлуенце, са посебним освртом на пандемије у модерном добу – руског грипа (1888/90), шпанског грипа (1918/20), азијског грипа (1957/58), хонгконшког грипа (1968/69), свињског грипа (2009) и типичног сезонског грипа. Истакнуте су специфичности епидемије шпанског грипа, односно грознице – за разлику од већине епидемија она није била толико погубна за најнеотпорније становништво – најмлађе и најстарије, колико за становништво у пуној снази, старости од 20 до 40 година. Са историјске тачке гледишта, занимљив је и назив епидемије. Аутор је навео да су данас присутне три теорије о почетном жаришту – теорије о азијском, европском и америч-

ком пореклу вируса. Од наведених теорија, највероватнија је последња; према већини доступних података, шпанска грозница је на европско тло стигла из Сједињених Америчких Држава (почетним жариштем сматра се рурално подручје Канзаса). Пошто су САД почеле да шаљу своје војнике у Европу 1917. године, вирус је највероватније прво стигао на француску обалу – подручје искрцавања америчке војске, а одатле се ширио даље по Европи. И док француски медији, као и медији других зараћених страна у почетку нису много писали о новом вирусу, страхујући да би то могло негативно да утиче на морал становништва које је и психички и физички већ било изнурено ратом, у Шпанији која није била учесник рата, отвореније се писало о размерама епидемије која је задесила Пиринејско полуострво. Тако је у европској јавности створена слика да је вирус прво детектован у Шпанији, па је болест коју је изазвао прозвана шпанским грипом, односно грозницом.

У првом делу монографије укратко је приказано и ширење шпанске грознице по Европи и свету у три таласа: први, пролећни талас из 1918. био је релативно благ, потом је уследио смртоносни јесењи талас и на крају трећи, зимски талас 1919. који је махом захватио оне територије које до тада нису биле захваћене епиде-

мијом. Репови пандемије уочавани су до краја 1919, па и наредне 2020. године, али махом без тежих последица. Процене броја умрлих кретале су се од шест милиона (цифра која је изнета још пре завршетка епидемије) до 50 милиона. Према новијим истраживањима, број умрлих сеже готово до сто милиона, што је два и по пута више од губитака у ратним операцијама, који се процењују на 40 милиона.

У другом делу књиге аутор се бави епидемијом шпанске грознице на територији Србије. Овај део књиге рађен је на основу доступних података из мемоарске грађе, оновремене штампе и постојеће литературе о шпанској грозници у Србији; та литература је протеклих деценија настала махом у оквиру историје медицине, а подаци о шпанској грозници могу се спорадично пронаћи и у историјским приказима појединих крајева Србије. Ово поглавље подељено је на два дела – размотрени су први и други талас епидемије, а у оба дела ток епидемије приказан је и на фронту и у окупираној Србији. Анализом оновремене штампе и мемоарске грађе аутор је утврдио да је болест међу српске војнике на Крфу стигла највероватније у априлу 1918, посредством француских војника. Аутор је пажљиво анализирао и штампу у окупираној Србији; уочио је „дозирање“ информација о појави нове болести,

како у Европи, тако и у Србији, а минимизирање опасности од наступајуће епидемије свакако је било у функцији умирења јавности. На прве помене болести на територији окупиране Србије – у лето 1918, наишао је у мемоарској литератури; на основу прегледа матичних књига умрлих у ваљевском крају закључио је да први талас епидемије није однео знатније жртве.

Други, јесењи талас шпанске грознице одвијао се истовремено са пробојем Солунског фронта и напредовањем српске војске ка отаџбини. И док је у јужне делове Србије вирус стизао с ослободиоцима, у северне делове земље унет је са севера, из Аустро-Угарске. Сliku о току епидемије, као и процене о броју заражених и умрлих, аутор је склопио на основу бројних, махом кратких и успутних забелешки војника и људства које се враћало у Србију (у ковитлацу ратних збивања разумљиво је њихово минимизирање значаја ове болести), нешто опширнијих забелешки о епидемији које су оставили они који су током рата остали у окупираној земљи, података које су оставили чланови војног санитета, као и новијих истраживања историчара медицине о броју оболелих, збринутих у болницама и умрлих током кретања српске војске ка отаџбини. Анализирајући доступне податке, аутор је закључио да су се северни

и јужни талас епидемије на територији западне Србије сусрели на размеђу које чини линија Медведник – Повлен – Маљен. Тако је у ваљевски крај вирус прво стигао са севера, док је у ужички крај највероватније стигао са југа, са српским војницима. Ширењу вируса по целој Србији знатно су допринели масовни дочеци ослободилаца, као и распрострањени обичај одласка у посету болесницима, без икаквих мера заштите.

У трећем делу књиге аутор је изложио резултате парцијалних истраживања епидемије која су досад спроведена. Резултати тих истраживања махом су садржани у историографским приказима појединих крајева Србије штампаним протеклих деценија, а мањи део истраживања спроведен је током протекле године, у време ковид пандемије. Тако су се у овој књизи нашли и подаци о епидемији у делу Бачке, Трстеничком и Златиборском срезу, гвоздачкој парохији, Ужицу, Алексинцу, Зајечару и Крагујевцу. Поредићи сакупљене податке, аутор је уочио да је стопа смртности била знатно мања у урбаним него у руралним срединама, упркос гушћој насељености у варошима и градовима која је омогућавала брже ширење вируса. Вишу стопу смртности у руралним крајевима довео је у везу са мањом доступношћу здравствене бриге и неге, као и са специфичностима живота на селу – вели-

ким бројем чланова домаћинства који су становали у некој врсти полуколективног смештаја. Осим тога, становници руралних подручја имали су мање контаката са људима изван свог краја, па је степен прокужености, који доприноси стварању колективног имунитета, у сеоским срединама био мањи него у градским.

У четвртном поглављу аутор је изнео резултате сопствених истраживања шпанске грознице у ваљевском крају. Највећи део истраживања спровео је за подручје Ваљевског среза: анализирао је матичне књиге умрлих са територија црквених парохија у Ваљеву, Јовањи, Бранковини, Рабровици, Петници, Драчићу, Грачаници и Причевићу, као и парохија манастира Ђелије и Пустиа. Са подручја Каменичког среза аутор је обрадио парохије цркава у Каменици, Горњој Буковици и Причевићу, док је са територије Мионичког среза обрађена крчмарска парохија. На основу анализе матичних књига, аутор је утврдио да је на територији Ваљевског среза од последица шпанске грознице умрло 650 мештана, што је 2.37% становништва регистрованог пописом из 1916. године; жртве шпанске грознице у овом крају чиниле су петину укупног ратног губитка. Утврдио је и да је у овом срезу (који је делом долињски, делом са благим побрђем, а делом брдско-планински) умрло сразмерно

мање становника него у брдско-планинском Каменичком срезу (4.25%) и изразито брдско-планинском Златиборском срезу (око 5%). Такође је установио и да је у равничарским деловима Ваљевског среза умрло сразмерно мање становника него у вишим пределима среза. Уочио је нешто већу смртност деце и младих, као и житељства женског пола у односу на смртност ових категорија становништва на светском нивоу. Поменута одступања довели су у везу са великим ратним страдањем становништва Србије од 20 до 40 година, као и већим уделом мушкараца у ратним губицима; осим тога, већа смртност деце може се довести у везу и са недостатком бриге о њима у условима када је велики број одраслих чланова домаћинства био заражен. На основу спроведених истраживања и демографских пројекција, аутор је на крају изнео претпоставку да је шпанска грозница на данашњој државној територији Србије однела знатно више од 100.000 живота, што би могло да представља једну петину директног ратног губитка становништва током ратовања 1912–1918.

Владимир Кривошејев уложио је велики труд у истраживање појаве, тока и последица епидемије шпанске грознице на подручју ваљевског краја и Србије. Његов труд добија још више на значају имајући у виду отежане услове истраживања током

ковид пандемије. Велики број података које је сакупио из матичних књига, оновремене штампе и мемоарских записа, потом њихова пажљива, критичка анализа и поређење, консултовање ве-

лике количине домаће и стране литературе, резултирали су изузетно вредном историјском монографијом која се бави једном од најактуелнијих историографских тема у Србији и свету.